

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(магістра)

з теми: **«Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі
(листопад – грудень 1918 року)»**

Виконала: студентка II курсу
ступеня вищої освіти «магістр»
групи Ist1-M22
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Калантир Анастасія Юріївна

Науковий керівник:
Олійник Сергій Васильович,
кандидат історичних наук,
доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ...6	
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Джерельна база.....	9
1.3. Методологічні засади.....	11
РОЗДІЛ 2. АНТИГЕТЬМАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ.....13	
2.1. Суспільно-політичне становище на Поділлі напередодні антигетьманського повстання.....	14
2.2. Листопадове повстання проти гетьманського режиму та його падіння.....	32
РОЗДІЛ 3. ВСТАНОВЛЕННЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ВЛАДИ.....52	
3.1. Відновлення влади УНР. Вінниця – тимчасова столиця.....	52
3.2. Організація місцевої адміністрації.....	65
3.3. Діяльність місцевої влади по забезпеченню Збройних Сил Директорії УНР, правопорядку та налагодженню соціально-економічних та культурно-освітніх процесів.....	74
ВИСНОВКИ.....87	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....89	
ДОДАТКИ.....107	
Додаток А. Звернення Вінницької філії Українського національного союзу...107	
Додаток Б. Звернення губерньського комісара про формування органів влади.....	108
Додаток В. Віктор Кіндратович Приходько – громадсько-політичний і державний діяч, активний учасник встановлення влади Директорії УНР на Поділлі.....	109

ВСТУП

Актуальність. Загальновизнано, що в багатовіковій історії українського народу чимало драматичного й повчального. Періоди злетів і піднесення, розквіту державного будівництва чергуються з драматичною боротьбою за національне існування, напруженою боротьбою з іноземними поневолювачами, повсякденним відстоюванням права на власну національну ідентичність, своє місце в історії.

Невдала спроба гетьмана Павла Скоропадського і консервативних сил втілити в життя державну модель на базі симбіозу давньоукраїнської традиції і реставрації дореволюційного соціально-економічного укладу означала також завершення чергового етапу Української революції. У листопаді – грудні 1918 року її бурхливий потік повертався до національно-демократичного річища, в яке українські політики спробували увійти вдруге. Висока хвиля антигетьманських і антиокупаційних настроїв надавала окриленим перемогою лідерам Директорії впевненості у можливості відновлення УНР на постулатах ліворадикальної ідеології. Цей процес охопив всі регіони, в т.ч. і Поділля.

Регіональний компонент має важливе значення для дослідження багатограних та суперечливих процесів відновлення влади УНР в листопаді – грудні 1918 року не лише для Поділля. Адже ґрунтовне дослідження регіональної складової дасть можливість сформувати цілісну картину всього процесу зміни в 1918 році авторитарного режиму на демократичний.

Об'єктом дослідження виступає Українська революція 1917 – 1921 років, а **предметом дослідження** – процес встановлення влади Директорії УНР на Поділлі в листопаді – грудні 1918 року.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 15 листопада по 31 грудня 1918 року. Нижня межа зумовлена початком антигетьманського повстання під проводом Директорії УНР, а верхня – завершенням відновлення республіканської влади на Поділлі. Частково за нижню межу виходить

інформація, котра допомагає з'ясувати суспільно-політичне становище на теренах Подільського краю напередодні антигетьманського повстання.

Мета роботи полягає у висвітленні процесу встановлення влади Директорії УНР на Поділлі в листопаді – грудні 1918 року.

Відповідно до мети нами поставлено **завдання** дослідити:

- 1) стан наукової розробки досліджуваної теми та охарактеризувати використану джерельну базу;
- 2) суспільно-політичну ситуацію на Поділлі напередодні антигетьманського повстання;
- 3) перебіг падіння гетьманського режиму на теренах Подільського краю в результаті повстання під керівництвом Директорії;
- 4) відновлення республіканської влади в регіоні та фактор статусу Вінниці як тимчасової столиці УНР;
- 5) процес організації місцевої влади;
- 6) діяльність місцевої влади в царині допомоги Збройним Силам УНР, охороні правопорядку, налагодженні соціально-економічних та культурно-освітніх процесів.

Методологічні засади магістерської роботи становлять принципи історизму, науковості, об'єктивності та всебічності. У роботі використовувалися загальнонаукові (аналізу і синтезу) та історичні (проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, статистичний) методи дослідження. Використання даного інструментарію дало змогу досягти мети та виконати поставлені дослідницькі завдання.

Елементи наукової новизни. В магістерській роботі вперше зроблено спробу, на основі узагальнення досягнень істориків, показати процес встановлення влади УНР на Поділлі в листопаді – грудні 1919 року.

Практичне значення роботи бачиться в тому, що поданий і систематизований матеріал може бути використаний при підготовці узагальнюючих праць з історії України, Української революції 1917-1921 років, історії Поділля. Фактичний матеріал, основні положення можна використати

при написанні навчальних посібників, читанні лекцій, спецкурсів, проведенні семінарських і практичних занять у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, в культурно-освітній і краєзнавчій роботі. Вони складають певний інтерес для наукових працівників музеїв і бібліотек.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час попереднього обговорення на засіданні кафедри історії України та на студентській звітній науковій конференції у 2023 році.

Публікації. Окремі аспекти теми магістерської роботи опубліковані в збірці студентських наукових робіт історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 2023 рік у вигляді статті на тему «Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами П. Єрошевича».

Структура роботи складається зі вступу, 3 розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, котрий нараховує 127 позицій та додатків.

ВИСНОВКИ

Проблема встановлення влади Директорії УНР на Поділлі в листопаді – грудні 1918 року отримала досить широке висвітлення в історіографії. Однак радянські та українські діаспорні історики в силу об'єктивних причин лише констатували окремі факти. Головними дослідниками стали представники сучасної історичної науки. Вони розглядали різноманітний спектр аспектів цієї проблематики. Однак до сьогодні, попри значні досягнення в нагромадженні і аналізу цих подій, вони так і не зробили ґрунтовного цілісного дослідження.

Джерельна база теми нашого дослідження значна, базується на доступних матеріалах. Перш за все – це збірники опублікованих документів і матеріалів, підготовлених і виданих українськими істориками в ХХІ ст. Для реалізації поставлених завдань велику роль відіграли також матеріали тогочасної періодики та спогади і мемуари учасників тих подій.

Антигетьманське повстання, що розпочалося під керівництвом Директорії в листопаді 1918 року, було не випадковим явищем. Гетьманський режим, попри здійснення чималих позитивних зрушень, викликав незадоволення в політичній громадськості та селян і робітників. Все це активно проявлялося і на Поділлі в вигляді селянських повстань, страйку залізничників, діяльності Подільської філії Українського Національного Союзу тощо. В сукупності це створювало сприятливе тло для листопадового виступу проти влади гетьмана П. Скоропадського, яке розпочалося 15-16 листопада, одразу ж після створення Директорії. Повстання досить швидко охопило всі райони Поділля. Спроби гетьманців протистояти цьому успіхів не мали. Перехід на бік Директорії 2-го Подільського корпусу під командою генерала П. Єрошевича прирекли на поразку гетьманський режим на території краю. Важливу роль у цьому процесі відіграла Подільська філія Українського Національного Союзу, яка взяла на себе відповідальність за проголошення встановлення 19 листопада 1918 року республіканської влади в Вінниці.

До кінця листопада 1918 року гетьманський режим припинив своє існування на більшості території Поділля і на його місці почала встановлюватися влада Директорії УНР. Переважно зміна влади відбувалася спокійно. Яскравим прикладом цього є передача повноважень керівника губернії С. Кисельова Г. Степурі. Щоправда ще деякий час потрібно було звертати увагу на наявність в регіоні незначних німецьких і австрійських частин, які в грудні вдалося роззброїти. Активними учасниками цього процесу стали Подільська філія Українського Національного Союзу, генерал П. Єрошевич та колишні громадські та державні діячі часів Центральної Ради. Такий успішний перехід влади став одним із чинників переїзду у Вінницю членів Директорії і відповідно отримання містом статусу тимчасової столиці УНР. З 3 по 19 грудня 1918 року в місті почали формуватися перші загальноукраїнські структури, видаватися різні накази і розпорядження державного значення.

Важливим аспектом змін стала організація місцевих органів влади. Колишні гетьманські чиновники і управлінці замінювалися новими. Замість інституту саротс було введено інститут комісара. Вибудовувалася відповідна вертикаль: від Губернського комісара до повітового і далі до волосних керівників. Вагоме місце в управлінні відводилося міським управам і земству. Своє місце в новій організації влади на місцях намагалася зайняти Подільська філія Українського Національного Союзу. Щоправда, її дії інколи вносили деструктив, як на кшталт призначення свого представника Губернським комісаром.

Місцеві органи влади проводили, в силу можливості, активну діяльність щодо підтримки Збройних Сил УНР через мобілізаційні заходи, організації роботи органів охорони порядку, вирішували соціальні та економічні проблеми та сприяли розвитку культурно-освітнього життя на Поділлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Опубліковані документи

1. 1918 р. листопад. Вінниця. Повідомлення Вінницької філії Українського Національного Союзу про перебрання ним усієї влади на Поділлі. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 208.
2. 1918 р. листопада 16. Звернення до населення Головної Команди Українських Республіканських військ. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 205.
3. 1918 р. листопада 16. Кам'янець-Подільський. – Витяг зі звіту С. Кисельова Міністерству внутрішніх справ про ліквідацію масових безпорядків в південно-східних районах Поділля загонами Державної варти. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 204-205.
4. 1918 р. листопада 19. Наказ командувача II Подільського корпусу про дії військ Директорії УНР та покладання на генерала П. Єрошевича всієї повноти влади на Поділлі. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 27.
5. 1918 р. листопада 19. Протокол засідання Вінницької міської думи у справах: допомоги військовополоненим, створення дружини добровольців для охорони громадського порядку у місті; висловлення довіри міській управі. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали /*

- Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 157.*
6. 1918 р. листопада 20. Наказ Директорії УНР про здійснення мобілізації. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 34.*
  7. 1918 р. листопада 20. Звернення губернського комісара про формування органів влади. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 35.*
  8. 1918 р. листопада 20. Постанова Подільського губернського комісара про відповідальність за відмову приймати українські гроші до оплати. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 35*
  9. 1918 р. листопада 20. Вінниця. Протокол засідання Комітету охорони міста щодо заходів формування дружини добровольців для охорони міста. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 160 с.*
  10. 1918 р. листопада 20. Вінниця. Відозва Вінницької філії Українського національного союзу до мешканців міста. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 36.*
  11. 1918 р. листопада 20. Вінниця. Повідомлення газети «Слово Подоліи» про відновлення діяльності міської думи. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та*

- упорядники: *О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 36.
12. 1918 р. листопада 20. Вінниця. Повідомлення газети «Слово Подолії» про запровадження цензури щодо видання. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 41.
13. 1918 р. листопада 21. Наказ селянам Директорії УНР. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 44.
14. 1918 р. листопада 21. Постанова Подільського губернського комісара про відповідальність за агітацію проти влади УНР. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 45.
15. 1918 р. листопада 21. Наказ Подільського губернського комісара про скасування обов'язкових постанов німецького і австро-угорського командування. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 45.
16. 1918 р. листопада 21. Ставка. Наказ Головного отамана С. Петлюри про утворення військово-польових судів. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 47.
17. 1918 р. листопада 22. Вінниця. Наказ командувача II Подільського корпусу про відрядження військовослужбовців та надання озброєння для участі у військових діях біля Києва. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні*

- 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 47.
18. 1918 р. листопада 22. Вінниця. Припис командувача II Подільського корпусу про звільнення з під варти українських діячів, арештованих за політичними мотивами *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 48.*
19. 1918 р. листопада 22. Вінниця. Повідомлення газети «Слово Подоліи» про зміну Подільського губернського комісара. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 49.*
20. 1918 р. листопада 23. Телеграма до Міністерства внутрішніх справ про перехід влади в Подільській губернії до Директорії. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 211.*
21. 1918 р. листопада 23. Вінниця. Протокол засідання Комітету охорони міста про формування особового складу дружини добровольців для охорони міста та організації її діяльності. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 161.*
22. 1918 р. листопада 25. Вінниця. Звернення Вінницької міської управи до Подільського губернського комісара про асигнування коштів для допомоги полоненим, які повертаються з інших держав. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті*

- та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 162.
23. 1918 р. листопада 25. Вінниця. Лист Вінницької міської управи до Союз-Банку у справі отримання коштів для допомоги полоненим, які повертаються додому з інших держав. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 162.
24. 1918 р. листопада 25. Вінниця. Розпорядження Вінницької міської управи міському санітарному лікарю щодо улаштування братської могили померлих військовополонених. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 162.
25. 1918 р. листопада 30. Фастів. Наказ Директорії УНР про утворення комісії постачання. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 79.
26. 1918 р. листопада 30. Фастів. Розпорядження начальника штабу військ УНР отамана О. Осецького про реквізицію грошей. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 79.
27. 1918 р. грудня 3. Вінниця. Повідомлення газети «Республіканські вісти» про прибуття Директорії УНР до міста. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 87.

28. 1918 р. грудня 3. Вінниця. Протокол засідання Вінницької міської думи у справах: грошового збору з публічних видовищ; охорони громадського порядку; самоправних обшуків; заяви щодо арештованих офіцерів царської армії. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 166.
29. 1918 р. грудня 4. Наказ Головного Отамана С. Петлюри про покарання за грабiжницькі дії та поширення провокаційних чуток. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 87.
30. 1918 р. грудня 4. Вінниця. Повідомлення газети «Республіканські вісти» про призначення нового Вінницького повітового комісара. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 87.
31. 1918 р. грудня 5. Вінниця. Постанова Директорії УНР «Утворення відділів (міністерств) і заборона зносин з гетьманським урядом». *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 88.
32. 1918 р. грудня 5. Кам'янець-Подільський. Телеграма Подільського губернського національного союзу Директорії УНР у справі арешту С. Кисельова. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 211.
33. 1918 р. грудня 6. Вінниця. Повідомлення газети «Республіканські вісти» про заснування у Вінниці Українського національного хору. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної*

- статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 89.*
34. 1918 р. грудня 7. Вінниця. Повідомлення в газеті «Республіканські вісті» про арешт С. Кисельова та про клопотання громадськості щодо його звільнення. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 2011.*
35. 1918 р. грудня 7. Кам'янець-Подільський. Повідомлення в газеті «Село» про арешт колишнього Подільського губернського старости С. Кисельова. *Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877- 1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 211.*
36. 1918 р. грудня 8. Вінниця. Розпорядження фінансового відділу Директорії УНР про припинення реквізиції грошей у фінансових установах. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 94.*
37. 1918 р. грудня 8. Вінниця. Розпорядження фінансового відділу Директорії УНР про покладення функцій Центрального Державного банку на Вінницький відділ банку. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 94.*
38. 1918 р. грудня 8. Вінниця. Розпорядження фінансового відділу Директорії УНР про порядок операцій з готівкою відділів Державного банку та Скарбниць. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 95.*
39. 1918 р. грудня 8. Вінниця. Розпорядження фінансового відділу Директорії УНР про порядок операцій з готівкою приватних банків. *Директорія УНР у*

Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 95.

40. 1918 р. грудня 9. Вінниця. Наказ Директорії УНР про утворення Канцелярії при Директорії. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 97.*
41. 1918 р. грудня 9. Вінниця. – Повідомлення відділу праці Директорії УНР про початок діяльності та відновлення чинності законодавства УНР у галузі праці. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 98.*
42. 1918 р. грудня 10. Вінниця. Постанова Директорії УНР про відновлення закону про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 99.*
43. 1918 р. грудня 10. Вінниця. – Розпорядження Директорії УНР про грошову допомогу учительським навчальним закладам. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 101.*
44. 1918 р. грудня 10. Вінниця. Розпорядження Директорії УНР про порядок управління школами в Україні. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 101.*
45. 1918 р. грудня 10. Розпорядження Директорії УНР про порядок наділення землею учасників протигетьманського повстання. *Директорія УНР у*

- Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 103.*
46. 1918 р. грудня 10. Вінниця. Повідомлення газет про роззброєння німецьких підрозділів у Вінниці. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 106.*
47. 1918 р. грудня 11. Вінниця. Постанова Директорії У Н Р про створення відділу народного здоров'я та опікування. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 110.*
48. 1918 р. грудня 13. Вінниця. Повідомлення про скасування Директорією УНР розпоряджень гетьманського уряду в галузі законодавства про працю. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 123.*
49. 1918 р. грудня 13. Вінниця. Подання старшого лікаря Вінницького міського лазарету Вінницькому міському голові про кошти для утримання Вознесенського лазарету та інших установ допомоги особам, які повертаються з полону. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 175.*
50. 1918 р. грудня 15. Вінниця. Розпорядження Директорії УНР про прийняття 1-ої Вінницької української гімназії Товариства «Просвіта» на державне утримання. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 132.*

51. 1918 р. грудня 16. Вінниця. Розпорядження Директорії УНР про боротьбу з протидержавною агітацією та особами, які її здійснюють. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 133.
52. 1918 р. грудня 17. Вінниця. Постанова Директорії УНР про скасування закону гетьманської влади щодо відносин між власниками та наймачами житла. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 135.
53. 1918 р. грудня 19. Вінниця. Повідомлення газети. «Свободное слово» про переїзд Директорії УНР із Вінниці до Києва. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 143.
54. Відозва Директорії про оголошення антигетьманського повстання, 15.11.1918 р. Київ. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах., 3-х частинах. Т. 2. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.* Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. С. 374-375.
55. *Директорія УНР у Вінниці у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020, 268 с.
56. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах., 3-х частинах. Т. 1. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.* Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 688 с.
57. Наказ Директорії про мобілізацію до лав армії УНР, 27.11.1918 р. Ставка. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах.,*

- 3-х частинах. Т. 2. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. С. 385-386.
58. Обіжник комісара міністерства внутрішніх справ про вживання української мови у державних установах, 18.12.1918 р. Київ. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах., 3-х частинах. Т. 2. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. С. 390.*
59. Оповіщення Директорії Української Народної, 21.11.1918 р. Ставка. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах., 3-х частинах. Т. 2. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. С. 381-383.*
60. Універсал Головного отамана Українських Республіканських військ С. Петлюри про початок повстання, 15.11.1918 р. Біла Церква. *Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. Документи і матеріали. У 2-х томах., 3-х частинах. Т. 2. /Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. С. 376-377.*

Періодична преса

61. 1-а Українська гімназія для дорослих з правами для учнів. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С.1.
62. Відозва до Українського організованого студентства. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С.1.
63. Засідання думи. 28 грудня. *Життя Поділля*. 1918. 1 грудня. №13. С.1.
64. Місцева хроніка з життя «Просвіт». *Життя Поділля*. 1918.
65. Місцева хроніка Розбита валка. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С.4.
66. Місцева хроніка Український національний хор. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С.4

67. Місцева хроніка. Вечірка. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С. 4.
68. Місцева хроніка. З життя повітового земства. *Життя Поділля*. 1918. Село. 1918. №7. 29 листопада. С. 1.
69. Місцева хроніка. З університетського життя. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С.1.
70. Місцева хроніка. Крадіжка. *Життя Поділля*. 1918. 31 грудня. №13. С. 4.
71. Наказ Директорії УНР. *Село*. 1918. 8 грудня. №14. С. 1.
72. По всіх селах Кам'янецького повіту. *Село*. 1918. 29 листопада. №7. С. 1.
73. Подільська губерніальна земська каса дрібної торгівлі. *Життя Поділля*. 1918.31 грудня. №13. С.1.
74. Селяне, посилайте своїх дітей до професійних шкіл. *Село*. 1918. 8 грудня. №14. С. 1.
75. Телеграми. Роззброєння німецької військової частини в м. Жмеринка на Поділля. *Село*. 1918. 8 грудня. №14. С. 2.
76. Що треба зробити в кожному селі негайно. 1918. *Село*. 1918. 29 листопада. №7. С. 1.

Спогади

77. Винниченко В. Відродження нації. В 3 ч. Нью-Йорк. 1968. Ч. III. 535 с.
78. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. *За державність*. Варшава, 1938. Зб. 8. С. 9–66.
79. Огієнко І. Рятування України /Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
80. Приходько В. К. Під сонцем Поділля : спогади / упоряд. і авт. передм. Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: Консоль, 2011. Ч. 2. 416 с.
81. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / гол. ред. Я. Пеленський. К. ; Філадельфія, 1995. 495 с.

Література

82. Антонишин А. П. Діяльність політичних партій на Поділлі в період гетьманату Павла Скоропадського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 240–244.
83. Антонишин А. П. Селянсько-повстанський рух на Поділлі (квітень-листопад 1918 р.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. П.С. Григорчука*. Вінниця, 2007. С. 171-174.
84. Антонишин, А. Ліквідація гетьманської влади в Подільській губернії (1918 рік). *Вісник КНЛУ*. 2012. Вип. 16. С. 145-153.
85. Бойко О. Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги
<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28212/07-Boyko.pdf>
(дата останнього звернення 29.11.2023).
86. Бойко О. Український національний союз і організація протигетьманського повстання. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.* Київ, 2002. С. 157-174.
87. Бойко О.Д. Утворення єдиного національного фронту українськими силами у 1918 р. *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С.14–23.
88. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [Відповід. ред. І.Ф.Курас]. Київ: Голов. Ред. УРЕ, 1987. 632 с.
89. Гаврищук А. П., Григоренко П. О., Бондарчук В. Й. Партизанський рух на Поділі проти німецько-австрійських окупантів (1918 р.). *Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: І. С. Винокур (гол.), М. М. Дарманський, О. М. Завальнюк та ін.* Кам'янець-Подільський: б.в., 1995. С. 248-252.
90. Гай-Нижник П. П., Лейберов О. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.). Ніжин: Лисенко М. М., 2013. 212 с.

91. Гудима В. Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.) https://shron1.chtyvo.org.ua/Hudyma_Vadym/Diialnist_orhaniv_mistsevoi_vlady_na_Podilli_v_dobu_Dyrektorii_pid_chas_mobilizatsii_do_armii_UNR.pdf? (дата останнього звернення 29.11.2023).
92. Гудима В. Формування та діяльність інституту «волосних зборщик» податків на поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки https://shron1.chtyvo.org.ua/Hudyma_Vadym/Formuvannia_ta_diialnist_instytutu_volosnykh_zborschykh_podatkiv_Podillia_v_dobu_Dyrektorii_Ukrainsk.pdf? (дата останнього звернення 29.11.2023).
93. Гудима В. Становлення місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки http://history.org.ua/JournALL/histname/histname_2010_36/9.pdf (дата останнього звернення 29.11.2023).
94. Гуменюк С. К. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. *Боротьба за владу Рад на Україні / Ред. кол.: М. І. Супруненко (відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Ю. І. Терещенко. АН УРСР. Інститут історії.* Київ: Наукова думка, 1977. С. 138–157.
95. Єсюнін С. Проскурів у роки Першої світової війни та Української революції 1917-1921 років. Хмельницький: ФОП Стрихарт А. М., 2021. 146 с.
96. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський у 1918 році: політичні та національно-культурні процеси. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». Випуск присвячений 95-річчю організації архівної справи на Хмельниччині та 100-річчю Української революції 1917-1921 років. 2027. №2(2). С. 81–90.
97. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920 рр.: навчальний посібник з спецкурсу. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 116 с.

98. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка–НОВА, 2005. 320 с.
99. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
100. Калантир А. Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами М. Єрошевича. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / [редкол. О.М. Федьков (гол.), О.Б. Комарніцький (відр. Ред.), О. В. Віннічук та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип.20. Ч.1.С. 40-42.
101. Кліщинський П.В. Антигетьманський переворот: підготовка, хід, наслідки. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори2006», 2013. С. 81–88.
102. Комарніцький О. Б. Містечка Правобережної України: владний аспект (грудень 1918-1920 рр.). Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917-1921 рр.: *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 грудня 2007 р.* / Ред. кол.: Смолій В.А. (співголова), Завальнюк О. М. (співголова), Ресніт О. П. та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. С. 124-130.
103. Кравчук О. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.).
<http://93.183.203.244:80/xmlui/handle/123456789/8904>
(дата останнього звернення 29.11.2023).
104. Кравчук О. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Чечельниччині
<https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/8139/1/Kravchuk%2C%20O.%20M.%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8>

%20%D0%9F.%20%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE.pdf (дата останнього звернення 29.11.2023).

105. Кравчук О. М. Поділля в період повалення влади Гетьмана Павла Скоропадського (листопад–грудня 1918). Подільська старовина: науковий збірник /ред. К.І. Висоцька. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. Вип. IV. С. 330-341.
106. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали XXV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11-12 жовтня 2013 року /ред. Ю.А. Зінько. Вінниця 2013. С. 341–365.
107. Кравчук О. М., Кузьмінець Н.П. Встановлення влади Директорії Української Народної Республіки у Вінниці 19 листопада 1918 р.
https://www.researchgate.net/publication/357289562_VSTANOVLENNA_VLADI_DIREKTORII_UKRAINSKOI_NARODNOI_RESPUBLIKI_U_VINNICI_19_LISTOPADA_1918_R (дата останнього звернення 29.11.2023).
108. Лекар А. М. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу Гетьманату П. Скоропадського. *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Одеса, 2012. Вип. 23. С. 159–185.
109. Лозовий В.С. Антигетьманське повстання під проводом Директорії на Поділлі. *Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст. Матеріали краєзнавчої конференції*. Стара Синява, 1998. С. 197-199.
110. Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу Гетьманату. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 11. С. 186-191.

111. Лозовий В. С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень – листопад 1918 р.). Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Юаженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 357–360.
112. Лозовий В. С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). *Український селянин*. 2005. Вип.9. С. 179-182.
113. Лозовий В.С. Поділля в період Гетьманату (1918 р.): Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: «МЕДОБОРИ», 2003. 36 с.
114. Лозовий В.С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР. *Український історичний журнал*. 2000. №5. С. 32–38.
115. Любовець О. Українські політичні партії й політичні альтернативи 1917–1920 р. Монографія. Київ: Основа, 2005. 311 с.
116. Нариси історії української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / авт. кол.: В. Ф. Верстюк (керівник) [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2011. Кн.1. 388 с.
117. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 р.) / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т [та ін.]*. Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 2. С. 22–31.
118. Панасюк Р. П. Створення та діяльність філій Українського національного союзу на Поділлі (1918–1919 рр.). *Гілея. Історія. Політологія. Філософія: наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М. П. Драгоманова, Українська АН*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 37. С. 82–87.
119. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2011. 335 с.
120. Ратушняк В. Повалення гетьманату в Кам'янці-Подільському. Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річч. Визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 5-річчю з часу утворення

- Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства) / [Копилов С.А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Л.В. Баженов (відп. ред. та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. С. 255-262.
121. Ратушняк І. Встановлення влади Директорії УНР у Кам'янці-Подільському (листопад 1918 р.)
<https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/4345> (дата останнього звернення 29.11.2023).
122. Ратушняк І. Кам'янець-Подільський в добу гетьманату (1918 р.)
<https://dspace.vnmu.edu.ua/123456789/5813> (дата останнього звернення 29.11.2023).
123. Реєнт О П., Рекрут В.П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність /наук. ред. акад. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
124. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Т.А. Бевз, Д.В. Веденєв, І.Л. Гошуляк (кер. авт. кол.), П.С. Корнієнко, В.Ф. Солдатенко, Р.Я. Періг та ін. Київ: Парламентське видавництво, 1988. 247 с.
125. Українська РСР в період громадянської війни (1917–1920 рр.) в 3 т. Т. 2: Розгром куркульської Директорії. Вигнання інтервентів Антанти. Визволення України від денікінців / [Ред. кол. А. Д. Скаба (голов.), Гудзенко П. П., Доній М. Р. та ін.]. Київ: Політвидав України, 1970. 421 с.
126. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. У 4 т. Відень, 1921. Т.3. 160 с.

Дисертація

127. Антонишин А. П. Поділля в добу гетьманату П. Скоропадського /дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Кам'янець-Подільський, 2010. 209 с.